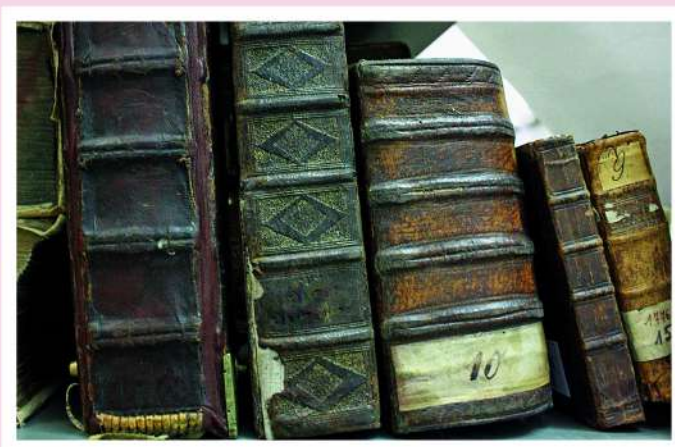
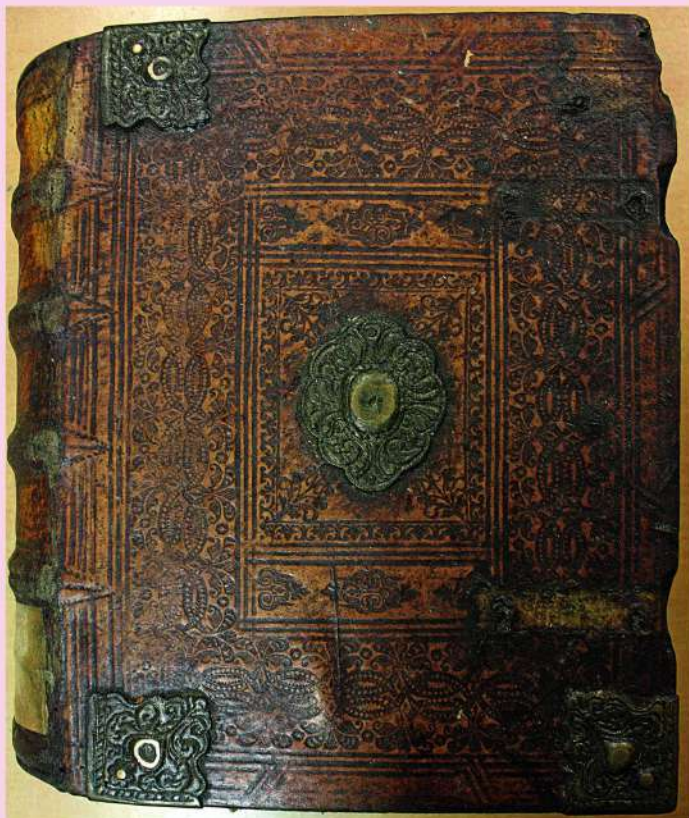

Świat od deski do deski

W kręgu starodruków Archiwum Państwowego w Opolu

Główną część zasobu Archiwum Państwowego w Opolu stanowią materiały archiwalne: akta stanu prawnego nieruchomości czy też rejestry stanu cywilnego. Najcenniejszą częścią zasobu są z pewnością dokumenty, czyli najstarsze pisma pochodzące z czasów książąt śląskich. Nie do przecenienia jest jednak również zasób biblioteki archiwalnej, w której zgromadzone są między innymi bardzo cenne starodruki i rękopisy.

Zbiór starych druków, czyli książek wydanych do roku 1800 włącznie, liczy 203 pozycje. O wartości tej kolekcji świadczy to, iż znajdują się w niej egzemplarze unikatowe i rzadkie, jak na przykład *Mszał nyski* datowany na rok 1467. Najliczniej reprezentowana jest literatura o charakterze prawno-statystycznym i regionalnym. Niemniej interesujące są też liczne pisma religijne, polityczne, książki podręcznicze i leksykograficzne. Swego rodzaju ozdobę zbioru stanowią wspomniany wyżej *Mszał nyski*, czy też dzieła Marcina Lutra, Martina von Cochema, Adama Olearięgo. Na uwagę zasługuje fakt, że książki wchodzące w skład tego zbioru wydane zostały w latach 1457–1800 w językach: polskim, niemieckim, łacińskim, a nawet starocerkiewnym. W niektórych egzemplarzach znajdziemy także informacje o ich właścicielach oraz prywatne notatki. Starodruki są godne uwagi nie tylko pod względem merytorycznym, ale także artystycznym. Interesujące są wykonane według dawnej praktyki okładki z desek obciągniętych skórą, zabezpieczone metalowymi guzami i klamrami, oraz teksty zdobione całostronicowymi ilustracjami. Zachęcamy Państwa do zapoznania się z wybranymi pozycjami tego wyjątkowego zbioru.

Mszał nyski

(ok. 1467 r.)

Mszał ozdobiono 14 malowanymi inicjałami, w tym 5 z przedstawieniami figuralnymi. W kanonie scena *Ukrzyżowania* (20 x 15,6 cm) – tło ze srebrnej folii barwionej na purpurowo, zdobione złotem płatkowym. Inicjał kanonu przedstawia Męża Boleści. W kanonie wklejono także kolorowany obrazek (tzw. Paxbild) ukazujący stojącego w sarkofagu Chrystusa trzymającego veraikon. Sam program dekoracji jest typowy dla śląskich mszałów. Miniaturami figuralnymi wyróżniono inicjały formularzy największych świąt, np. Wielkanocy i Wniebowstąpienia. Całość dekoracji wykonało przypuszczalnie dwóch malarzy, z których jeden namalował trzy inicjały, a drugi pozostałe dekoracje, w tym *Ukrzyżowanie*. Należy podkreślić, że niektórzy badacze wiążą tę miniaturę z kregiem oddziaływania twórców ołtarza św. Barbary. Ornamentyka marginalna mieści się zaś w nurcie śląskiego stylu miękkiego i różni się od wrocławskich iluminacji, co przemawia za nyskim pochodzeniem wykonawców. Mszał został oprawiony w deski obciągnięte skórą cielęcą. Oprawę zabezpieczają mosiężne grawerowane okucia naroży, widoczne są także ślady dwóch klamr.

Najcenniejszy rękopis w zbiorze bibliotecznym Archiwum Państwowego w Opolu powstał prawdopodobnie na zamówienie Wincentego Rymera – altarysty w kaplicy św. Katarzyny w Nysie. Ukończony 20 października 1476 r. mszał zakupili dwaj członkowie bractwa św. Barbary – Maciej Lewpischir i Piotr Sleigl. Wspomniana data została odnotowana w zwężym kolofonie (formuła umieszczona na końcu księgi), zaś datę roczną malarz umieścił u dołu krzyża w miniaturze kanonu.

Wpis na wyklejce pierwszej okładki opisuje okoliczności nabycia mszału dla bractwa działającego przy nyskim kościele św. Barbary w 1476 r. Informuje o tym także nalepka z zatartym ręcznym wpisem: „[1476]/Missale aus der [Bar]bara Kirche”. Kolejny wpis na wyklejce pierwszej okładki „Neisser Mag. Bibliothek Titel III 66” oraz data 1815 informują o późniejszych przemieszczeniach dzieła, które po II wojnie światowej prawdopodobnie trafiło do muzeum w Nysie, a następnie do Archiwum Państwowego w Opolu. Tekst mszału w języku łacińskim zapisany został teksturą z cechami bastardy w dwóch szpaltach. Mszał ma budowę regularną: 28 składek 10-kartkowych (quinion) i ostatnia 8-kartkowa (quaternion) bez jednej karty. Pierwsza składka ma dołączoną kartę ochronną i wyciętą początkową, która była przypuszczalnie okazalej dekorowana. W 14. składce znajduje się dodatkowa karta z miniaturą.

Śpiewnik nyski

(ok. 1742 r.)

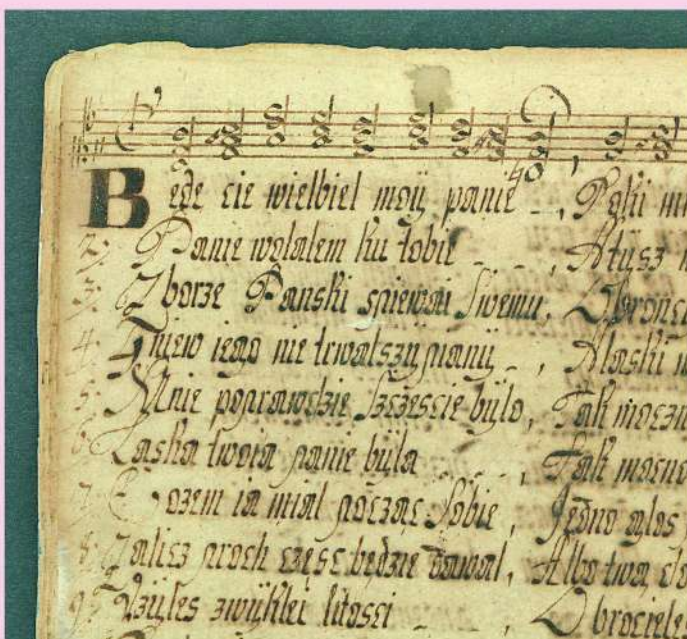

Rękopis w języku polskim pochodzący z 1742 roku zatytułowany został jako „Gesang Buch”. Miał on zapewne kilku właścicieli, na co wskazują zanotowane w nim daty – 1742, 1818, 1898. 30 marca 1909 r. z rąk pana P. M. Schneidera trafił on do muzeum w Nysie, skąd później został przekazany do Archiwum Państwowego w Opolu.

Ze względu na zły stan zachowania oddano go do konserwacji.

W całej księdze stwierdzono zniszczenia spowodowane kwaśnym atramentem. Rękopis rozebrano na karty, odkwaszono, zniszczone strony uzupełniono bibułą i oprawiono w nową okładkę.

Oprócz tekstów polskich pieśni religijnych księga zawiera również ich zapis nutowy.

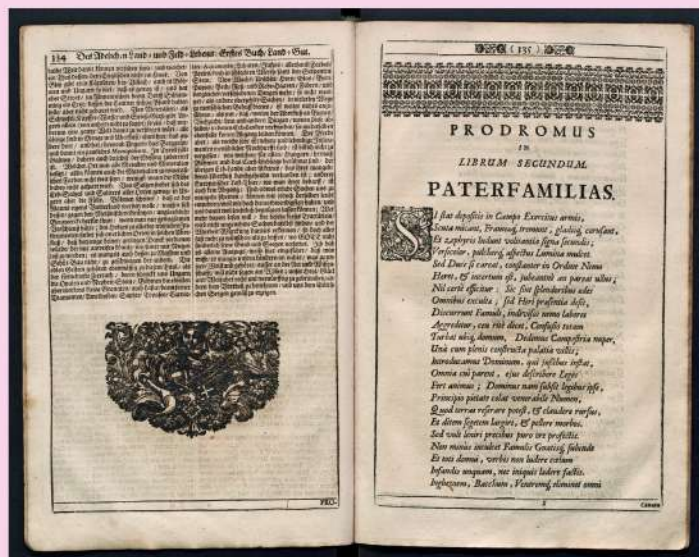
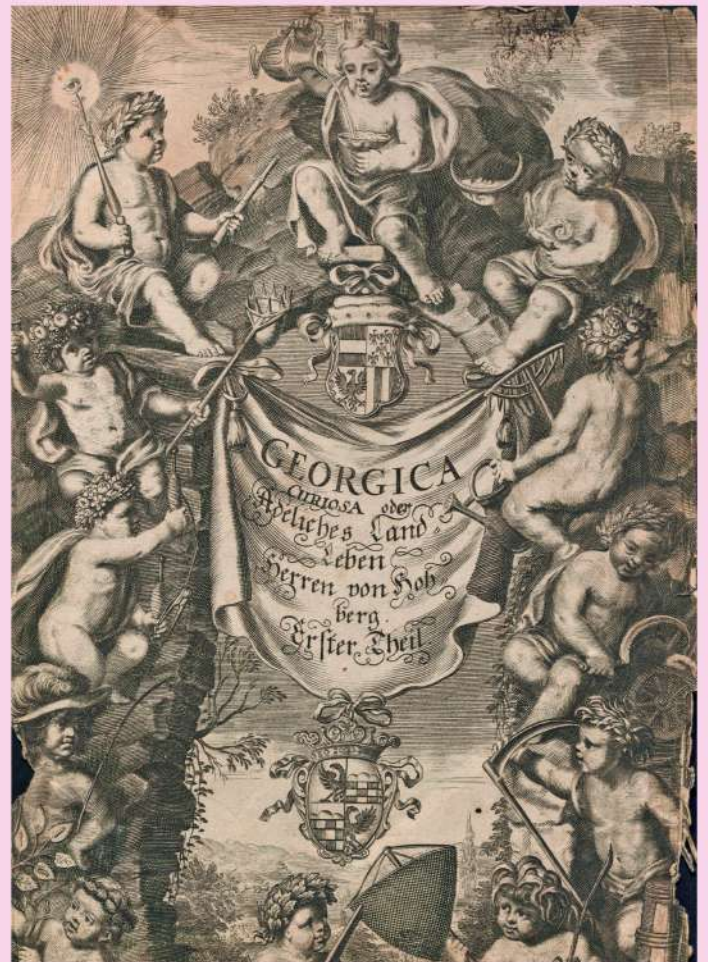

Georgica Curiosa.

Das ist: Umständlicher Bericht von dem adelichen Land- und Feldleben

Auf alle in Teutschland übliche Land- und Haus-Wirtschaften gerichtet, hin und wieder mit vielen untermengten raren Erfindungen und Experimenten versehen, einer mercklichen Anzahl schöner Kupffer gezieret, und in Zweyen absonderlichen Theilen, deren jeder in Sechs Büchern bestehet vorgestellt [...]

(1682 r.)

Książka, a dokładniej podręcznik, sławiący pracę i uroki życia, poruszający wszelkie aspekty dotyczące gospodarstwa domowego i rolnego, zgodnie z najlepszą wiedzą, jaką posiadał pisarz – w tym przypadku **Wolf Helmhardt von Hohnberg**. Najdoskonalszą wersją tego gatunku są *Georgiki* Wergiliusza, poety rzymskiego tworzącego w I w. p. n. e. Stanowiły one bowiem ważne źródło wiedzy ze wszystkich działów gospodarstwa wiejskiego, tzn. upraw rolnych, ogrodnictwa i sadownictwa. W znajdującej się w naszym zasobie bibliotecznym *Georgice* znajdziemy wiadomości związane m.in. z zakładaniem ksiąg gruntowych, obowiązkami właścicieli ziemskich, czy też poszczególnych domowników (np. jak powinien się zachowywać mąż wobec żony i dzieci), a nawet wskazówki, jak się zachować w trakcie podróży. I tak np. autor radzi, aby przed obiadem w trakcie podróży chwilę pospacerować, posiedzieć lub poleżeć – ale nie spać! Następnie należy umyć ręce i przemyć twarz, a usta przepłukać świeżą wodą. A jeżeli koszula jest przezocona, to należy ją przeprać i włożyć czystą.

Der Fünfte Teil der Bücher des Ehrnwürdigen Herrn Doct. Martini Lutheri,

darinnen begriffen sind die Auslegung über das erste Buch,
und folgend über etliche Capitel der andern Bücher Mose,
Auch über etliche Propheten, nach anzeigung des Registers,
so nach der Vorrede verzeichnet

(1573 r.)

Pisma niemieckiego reformatora **Marcina Lutra** (1483–1546) wydano w 12 tomach. W zbiorze bibliotecznym Archiwum Państwowego w Opolu brakuje jedynie tomu ósmego. Tom piąty zasługuje na uwagę, m.in. ze względu na walory artystyczne. Książka została wydana w 1573 r. w Wittenberdze. Miejsce wydania nie jest przypadkowe – oficjalna nazwa miejscowości brzmi Lutherstadt Wittenberg (pol. Miasto Lutra Wittenberga). Okładka tomu piątego wykonana została z desek oprawionych wytłaczaną skórą oraz zaopatrzona w metalowe klamry i guzy. Księga nosi znamiona czasu – zachowała się jedynie jedna klamra, a strony i okładka zostały naruszone przez korniki. Na okładce wytłoczone zostały uosobienia trzech cnót: Fides, Spes, Charitas (wiara, nadzieja, miłość) i czwarta postać – Patiens (cierpliwość). Stronę poprzedzającą kartę tytułową zdobi zwierzęcy filigran. Na początku książki odnotowano również informacje o jej właścicielach, np. „Johann Gustav. Menning Pastor Schreibendorff. 1740. Erdmann Adolf Mannling 1772 [...]”.

Biblia

Das ist: Die ganze Heil. Schrift Alten und Neuen Testaments,

(1756 r.)

Okladka wydanej w 1756 r. (miejsce wydania nieznane) Biblii została wykonana z desek oprawionych wytłaczaną skórą i zaopatrzona jest w klamry. Na okładce oprócz ozdobnych labrów widnieje także wizerunek autora tłumaczenia – **Marcina Lutra**.

Na wewnętrznej stronie okładki znajduje się napis: „Gustaw Gambke gekauft v.[on] Dr. Schöner Dresden durch [...] Hering d.[en] 10. Nov. [ember] 1922.” Z czego wynika, że ten ważący prawie 8 kg starodruk w 1922 r. znajdował się Dreźnie.

Należy podkreślić wpływ, jaki wywarł przekład Biblii na rozwój i standaryzację języka niemieckiego. Co więcej, przekład Lutra był wzorem dla późniejszych przekładów.

Des Welt-berühmten Adami Olearii colligirte und vermehrte Reise- Beschreibungen

Bestehend in der nach Musckau und Persien, wie auch Johann Albrechts von Mandelslo morgenländischen, und Jürg. Andersens und Volq. Yversens orientalischen Reise: mit angehängter chinesischen Revolution und wie solch mächtiges Reich vor kurtzen Jahren von den Tartarn überwältiget und eingenommen, auch wie der flüchtende chinesische Mandarin und See-Räuber Coxinga die von den Holländern besetzte Insul Formosa angefallen und erobert [...]

(1696 r.)

Adam Olearius (ok. 1599–1671) – niemiecki pisarz, naukowiec i dyplomata. Był synem krawca Adama Oehlschlegela i jego żony Marii, z domu Porst. Mimo iż wychował się w skromnych warunkach, udało mu się w 1620 r. rozpocząć studia teologiczne na Uniwersytecie w Lipsku, gdzie podjął również studia z zakresu filozofii i matematyki. Olearius pracował dla księcia Fryderyka III (władcy Holstyn-Gottorp), który planował połączyć gospodarczo południowe Niemcy z Rosją. Z tego też powodu wysłał Oleariusa jako swego przedstawiciela do Rosji. Zaraz po powrocie w 1635 r. Olearius przygotował się do kolejnej ekspedycji – do Persji. Gdy szczęśliwie z niej powrócił, postanowił wydać relacje z obu swych wypraw, czym rozpoczął w Niemczech trend naukowych relacji podróżniczych. Starodruk przechowywany w Archiwum Państwowym w Opolu został prawdopodobnie wydany w Hamburgu w 1696 r. Okładka wykonana została z desek oprawionych skórą. Zachowała się jedna kłamra sporządzona ze skóry i metalu, której nie można zamknąć.

Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten,

oder vollkommene Chronica von Ober- und Nieder-Schlesien, welche in Sieben Haupt-Theillen vorstellet...

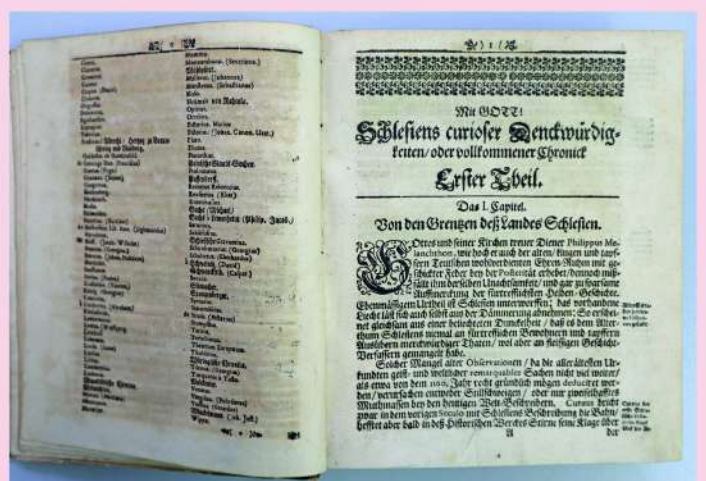
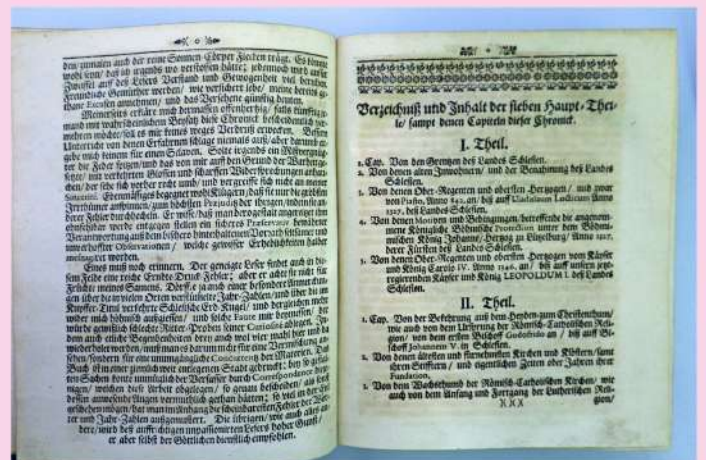
(1689 r.)

Friedrich Lucae (1644–1708) pochodził z Brzegu i był synem Johanna Lucae, profesora i rektora gimnazjum książęcego. Studiował teologię w Heidelbergu, Holandii i we Frankfurcie nad Odrą. Był kaznodzieją w Liegnitz i Kassel, inspektorem do spraw szkolnictwa w Siegen oraz dziekanem i metropolitą w Rotenburgu, ale przede wszystkim śląskim kronikarzem.

W 1685 r. napisał *Schlesische Fürsten-Krone oder eigentliche wahrhafte Beschreibung Ober- und Nieder-Schlesiens* – pozycję, która była swego rodzaju novum w kronikarstwie.

Następnie w 1689 r. we Frankfurcie nad Menem wydał swoje siedmiotomowe dzieło *Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten*, zadedykowane Fryderykowi III, margrabiemu Brandenburgii. W zbiorze starodruków Archiwum Państwowego w Opolu znajdują się tomy: pierwszy, trzeci i piąty.

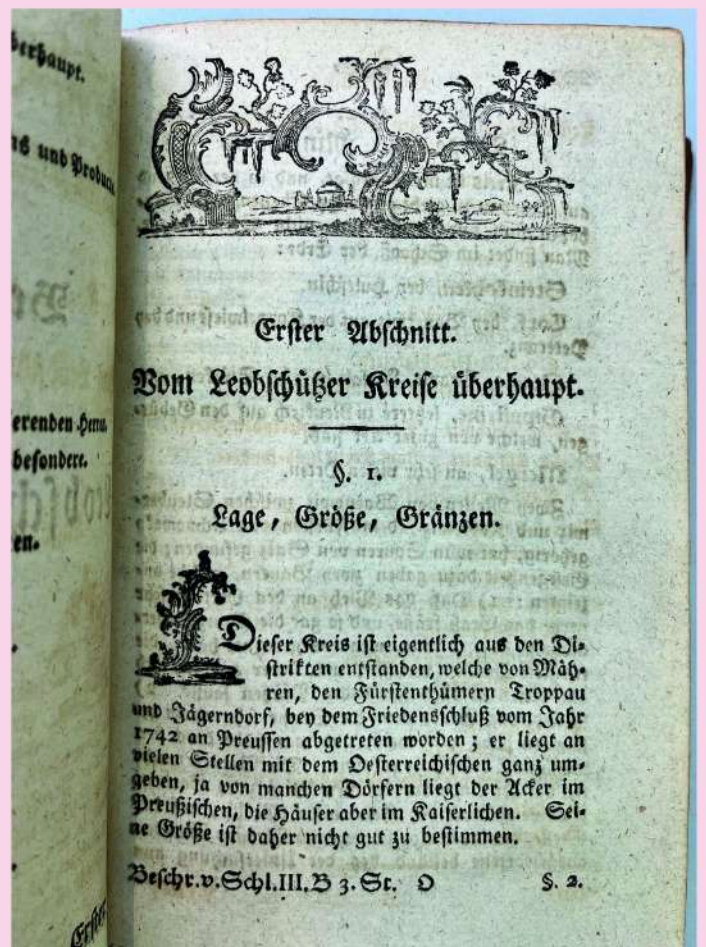
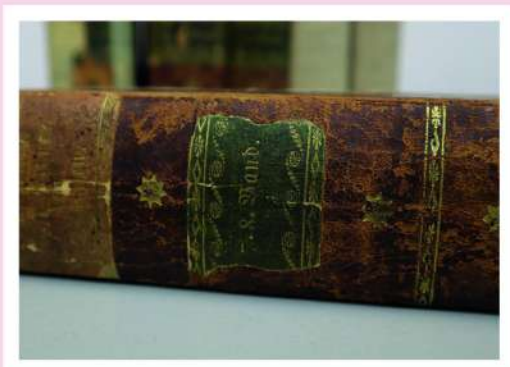
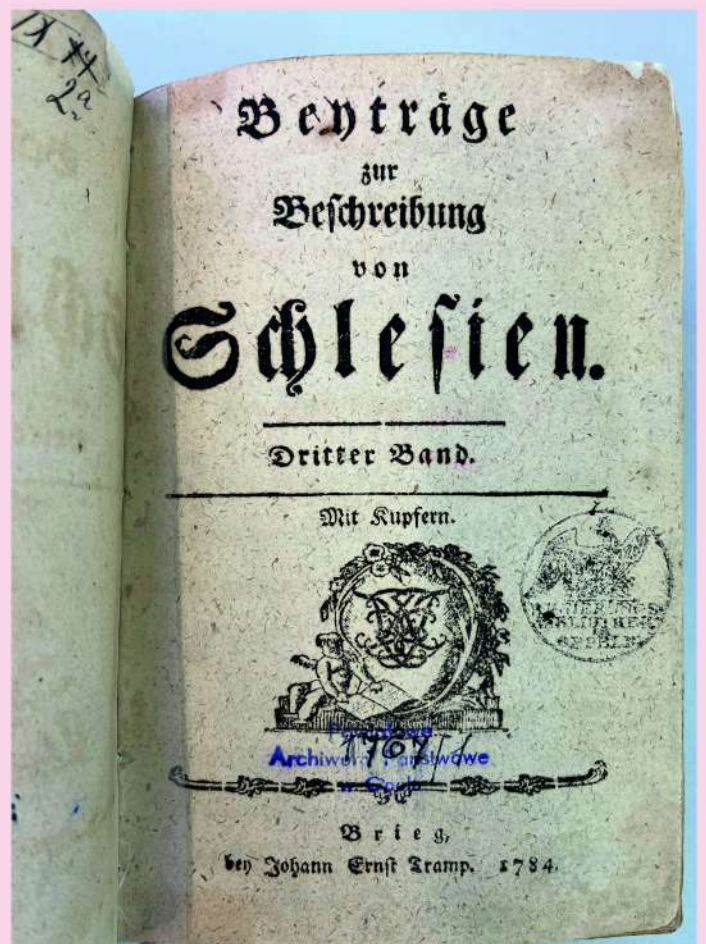
Na uwagę zasługuje piękny frontysepis (strona poprzedzająca kartę tytułową), zawierający również tytuł ogólny dzieła.

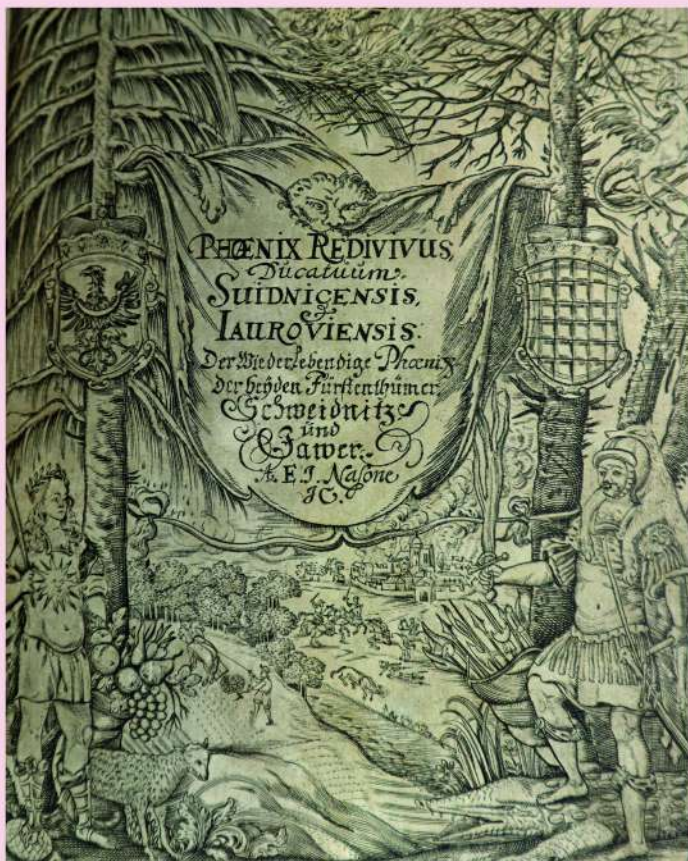

Beyträge zur Beschreibung von Schlesien

(1783–1796 r.)

Friedrich Albert Zimmermann (1745–1815) był śląskim geografem i zasłużonym urzędnikiem. Urodził się 30 maja 1745 r. w Lüben. Po śmierci ojca w 1749 r. i wojnie siedmioletniej rodzina znalazła się w ciężkiej sytuacji materialnej. Młody Zimmermann porzucił więc swoje marzenie o studiach na uniwersytecie i rozpoczął pracę m.in. jako rachmistrz. Na polecenie śląskiego ministra Karla Georga von Hoyma został skierowany do współpracy przy wprowadzeniu ustawy podatkowej w Prusach Zachodnich. Krótco po powrocie do śląskiej ojczyzny rozpoczął pracę nad dziełem swego życia, opracowaniem pt. *Beiträge zur Beschreibung Schlesiens*, które ukazało się w 13 tomach w latach 1783–1796. Informacje opublikowane w tym dziele zostały zaczerpnięte z wiadomości urzędowych, dzięki czemu jeszcze dziś są ważnym materiałem źródłowym. W zbiorze starodruków Archiwum Państwowego w Opolu znajdują się tomy 3–12.

Phoenix Redivivus, Ducatum, Suidnicensis, & Iauroviensis

Der wieder-lebendige Phoenix, Der Beyden Fürstenthümer Schweidnitz und Jauer

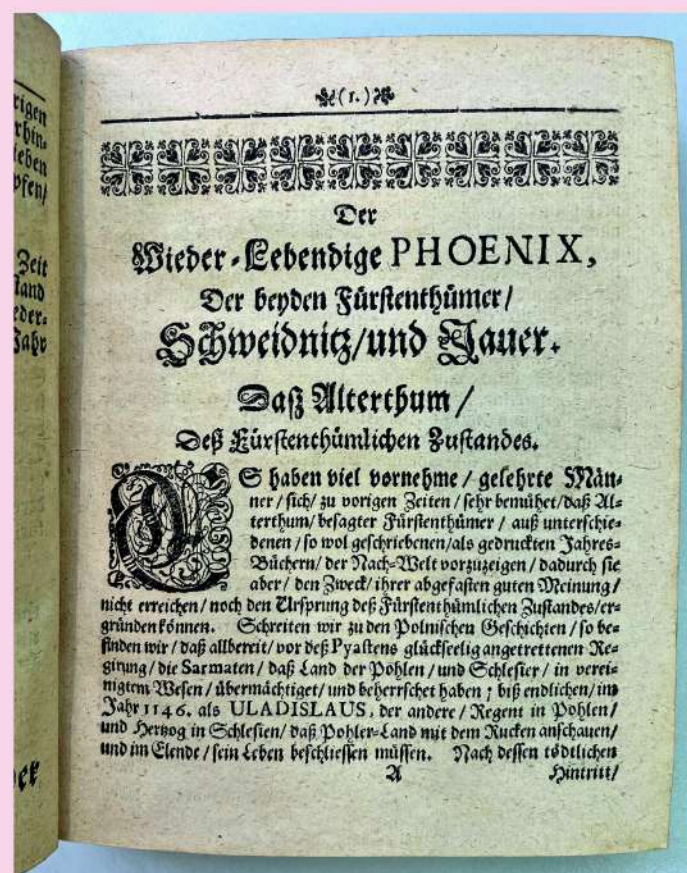
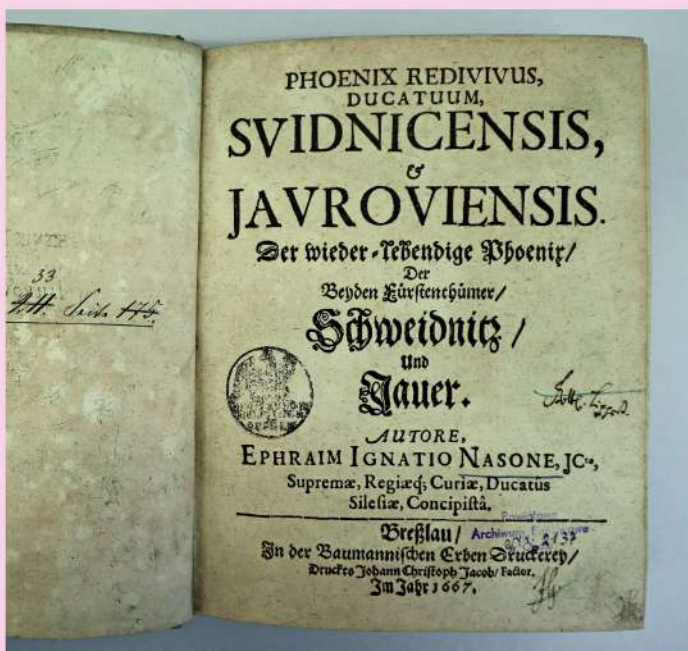
(1667 r.)

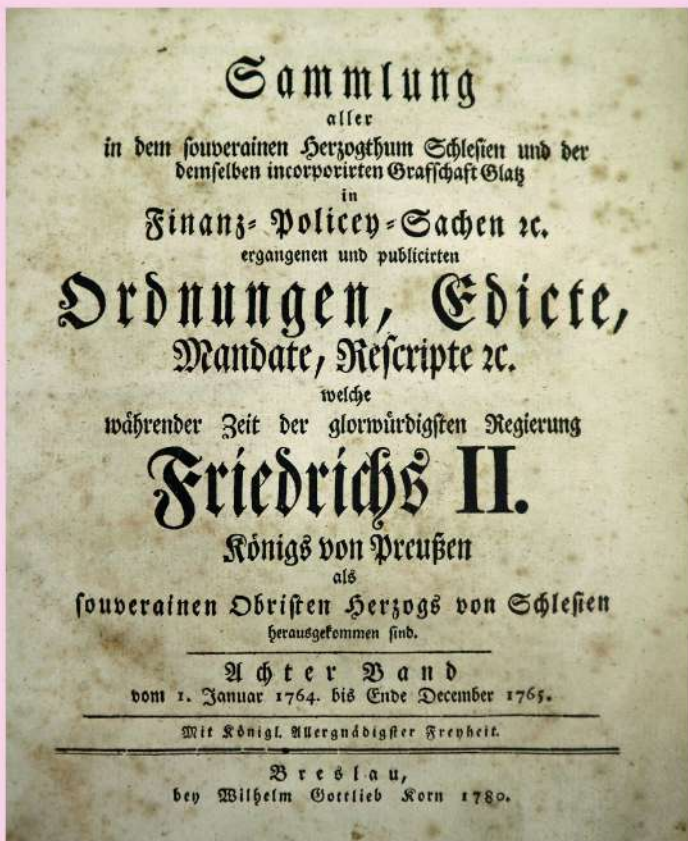
Ephraim Ignatius Naso (?–1680) był synem ewangelickiego duchownego, który w 1629 r. przeszedł na katolicyzm. Po studiach jurysprudenckich pracował jako adwokat w Świdnicy, a następnie jako pisarz we wrocławskim starostwie generalnym (niem. Oberamtsregierung).

Interesował się nie tylko poezją, ale także historią. Dzięki znajomościom w starostwie generalnym mógł przez kilka lat podróżować po Śląsku i zebrać materiały, które miały stanowić podwaliny do wydania roczników śląskich.

W 1667 r. wydano jego książkę *Phoenix Redivivus*, w której opublikował zebrane w trakcie podróży informacje i opowieści dotyczące księstwa świdnickiego i jaworskiego, i za którą 21 grudnia 1667 r. otrzymał tytuł szlachecki „von Loewenfels”.

Wprawdzie wspomniana książka była chętnie czytana, ale zawarte w niej historie i informacje nie zostały zweryfikowane.

Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien:

und der demselben incorporirten Grafschaft Glatz in Finanz-, Policy-Sachen ec. ergangenen und publicirten Ordnungen, Edicte, Mandate, Rescripte etc.

(1740–1786 r.)

W skład zbioru starodruków Archiwum Państwowego w Opolu wchodzi także tzw. „zbiory edyktów”, opublikowane przez wydawnictwo Wilhelma Gottlieba Korna. W dziewiętnastu tomach zebrano edykty, mandaty i inne przepisy wydane w latach 1740–1786, obowiązujące na terenie księstwa śląskiego i przyłączonego hrabstwa kłodzkiego. Mianem „edyktu” określano ustawy powszechne władcy, które były traktowane jako przepisy ogólne, przewidziane dla ogółu ludności danej prowincji. Jednak oprócz edyktów obowiązujących całe Królestwo Pruskie wydawano także odrębne edykty, regulujące poszczególne sprawy miast, ceł, rolnictwa oraz sprawy kościelne. Niektóre z nich były nowoczesne i przełomowe, jak np. „Wiejska Ordynacja Policyjna”, czyli Dorf-Polizey-Ordnung z 1 maja 1804 r. Heinrich Friedrich Karl von und zum Stein uznał ten dokument jako wzorzec możliwy do wprowadzenia w innych prowincjach. W liście z dnia 17 czerwca 1808 r. zaproponował ministrowi Friedrichowi Leopoldowi von Schroetterowi, aby zapoznał się z nowymi śląskimi przepisami dotyczącymi wsi, by stworzyć wzorowane na nich unormowania prawne.

„Zbiór edyktów” stanowi wyjątkowe źródło nie tylko do badań historycznych, ale także filologicznych.

